

CZŁOWIECZEŃSTWO (670) *sb n sg t*

Wszystkie samogłoski jasne (*Cn* pierwsze e jasne, drugie pochylone).

N człowieczeństwo (100). ◇ *G* człowieczeństwa (254). ◇ *D* człowieczeństwu (25). ◇ *A* człowieczeństwo (115). ◇ *I* człowieczeństw(e)m (80). ◇ *L* człowieczeństwie (96).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI – XVII w.

1. *Zespół cech fizycznych i psychicznych właściwych człowiekowi; natura ludzka; postać, ciało ludzkie; człowiek; humanitas, humana natura, humanum Cn (643) : niebieski pán ocietz twóy [Jezusa]/ ítrzegł cie ód wíftykié przygody zlé/ a iá fluzyla człowięczeństwu twému OpecŻyw 33, 49, 51v, 65, 101v; gotouany zwyecznołzczy twoye [Panny Maryji] wnąthrznołzczy ogarnącz bołtwo y twoye przeczyłte pyerłzy uychouacz czlouyeczénstwu fyna bozego PatKaz II 35v; pouyłłzona tełch zwyecznołzczy [Panna Maryja] nath [włzytkyego] włzelkyego czlouyeka oprócz czlouyeczénstwha/ yezufa PatKaz II 53, 31, 32, 34v, 43v; PatKaz III 103, 108, 117v, 130; TarDuch D5v; Gdi przyłzedł [pan Jezus] pirwym przyłcim, przyłzedł taiąc bołtwo łwego pod człowięczeństwem WróbŻółt Q3v, C4, I6v, L5v, 11 7v [4 r.]; RejPs 130v, 188v, 209v; SeklKat O4; KromRozm I K4; KromRozm II r2v, r3v; BielKom E4v; GliczKsiąż H4v; LubPs B6v, H3, V, X2 marg, Z2; KrowObr 185v; Leop Ps 30 arg; OrzRozm H3, Tv; Jáko też nie może być pokazáne prawdziwłze człowięczeństwo Kryłtułowe/ iedno gdy on z prawdziwego człowięká człowiękiem łię prawdziwym vrodził GrzegRóżn C3, C2v, L [3 r.], L4 [2 r.]; LeoPrzep F4; OrzQuin Z2v; SarnUzn E5v; Też było zábito tylko człowięczeństwo/ ále Bołtwo z nim złączóne było żywo ná wieki: RejAp 52v; Figurá ná niebie człowięczeństwá Páńłkiego. RejAp 161 marg [idem Dd4], BB7, 7v, 33, 156v, 199v (37); wıęc iż człowięczeństwo prędkie ielth ku grzechowi/ á dyabeł nigdy nie łpi. GórnDworz Q2v; HistRzym 69v; A ták tu obáčz/ ielłi to przyłtoi cnotliwey krwi twoiey/ á pocźciwemu człowięczeństwu [!] twoiemu/ wziąwłzy rozliczne dobrodzieyłtwá od niego/ á polłubiwłzy mu wiáre łwoieł/ odstępic od niego: RejPos 39v; A ten łznur czyrwony krwią iego [Chrystusa] sfárbowány/ ktorým było zwiázano człowięczeństwo iego. RejPos 215; Człowięczeństwo káźde chce mieć o łobie pieczą. RejPos 322 marg, 116, 137v, 178v marg, 204, 271 (114); przedłię iednéy/ to ielł/ człowięczey náture byli: iednégo/ iż ták mam rzec człowięczeństwá: vnum byli in natura humana. Tákıec vnum między Oycem/ Synem/ y Duchem łwiętyým [...] Kácérz powiádał być/ kłádac trzy Bogi BiałKat 111, 31, 86, 161, 328v; boć Bogá nie zwano Iezufem Krıstufem iedno człowięczeństwo Pána náłzego RejZwierc 12, 8v [2 r.], 56v, 75, 197; A iż ielł Pan Chrıstus iedná perłoná w obudwu náturech/ tedy tu włzytká cześć która łie iego Człowięczeństwu dzieie łciąga łie y ná Bołtwo iego. WujJud 45v, 44v, 45 [3 r.], 45v [4 r.], 57v (14); WujJudConf 69v, 70, 176v; iż mułiał być łyn Boży przed Máryą/ choć łie potým z niey wedle człowięczeństwá czáłu łwego vrodził. CzechRozm 29v, 16V [3 r.], 19, 26v, 27 [3 r.], 59v [2 r.] (13); SkarJedn 306 [2 r.], 314; KochPs 189; SkarŻyw 203b, 384 [2 r.], 583; gdy przyłzł do łmierci/ tedy łámo człowięczeństwo ćierpiáło/ boláło/ vmárłó/ y wzbudzone było/ y do niebá ielł wzięte/ á bołtwo te⁸⁰ nic nieucierpiáło [!] CzechEp 75; iż Bogá/ Mełyalzá (żydowłzczy przełózeni) y páná łwego włáłnego/ ná łmiertelným tylko człowięczeństwem iáko obłókiem/ ábo iáko wędá chrobacźkiem zákrýta bywa/ zátáionego/ ábo iáko łzátą przyobleczonego nie vpátrowáli/ oprócz*

człowieczeństwá zmyłom podległego. *CzechEp* 185, 144 [3 r.], 149 [7 r.], 200 [4 r.], 205 [3 r.], 344 (80); *NiemObr* 107, 139 [3 r.]; *GórnRozm* 13; *ReszPrz* 78, 79, 80 [2 r.], 85; *ArtKanc* A5v, B2, E3v, N9v, N15, S17v; *LatHar* 106, 358, 484, 635, 666 (10); Ze czterech żywioł ludzie człowieczeństwo máią. Ktorem zaś ich włafności po śmierci wracáią. Ziemiá bowiem odbiera/ ziemię álbo ciáło/ Wodá krew/ á wiátr oddech/ [...] Ogień tefz ciepło bierze *KolakCath* B4, A3, C4v; *WujNT* 67, 147, 314, 765, 841 (32); Pátrzyłz ná człowieczeństwo/ łynaczká łwoięgo: Ktoré ón wzięł zczyłtęy krwi pánienłtwá twoięgo. *SiebRozmyśl* K4v, D2v [2 r.], E2; *SkarKaz* 243a [3 r.], 276b [2 r.], 487a, b, 488, 516a [2 r.], b (17).

W charakterystycznych połączeniach: człowieczeństwo *Chrysta Pana*, *Chrystusa*, *Chrystusowe* (9), *Jezusa*, *Pana Jezusa* (*Jezusowe*) (3), *Pana* (28), *Pana Chrystusowe* (12), *pańskie* (17), *syna bożego* (7).

Wyrażenia: »ciało człowieczeństwa« (2): *RejPos* 136; teraz też pojednał [*was Chrystus*] w cięle człowieczeństwá łwego [*in corpore carnis eius*] przez śmierć/ áby *was* wyłtáwił łwięte [...] przed oblicznością łwoięą. *WujNT Col* 1/22.

»krewkie człowieczeństwo« (10): *LubPs* Fv *marg*, ddv; A racz [*Boże Ojczę*] włpomoc á potwirdzić niedoftátek krewkiego człowieczeństwá moięgo: *RejPos* 202v, 54v, 183, 206v, 211, 246v, 248, 315.

»krewkość człowieczeństwa« = *fragilitas humana; fragilitas generis humani; humanitas; saepe vox Polonica significat facilitatem peccandi Cn* (19): a iz krewkołc człowieczeństwá náłłęgo wytrwac nigdy niemoze: aby nieobrazilo łwiętego magełtatu twoięgo otworzyles nam obfity skarb milofierdzia łwoięgo *RejPs* 220v, 42; *LubPs* Y2v *marg*, aa5 *marg*; mam zá wymowionęgo tego/ kthory da łie zwyciężyć tey źwirzęcey miłości/ ku ktorey s krewkołci człowieczeństwá ták bárzo łęft łkłonny: *GórnDworz* L13v; Przeźrzy moy miły Pánie nędzneý krewkołci człowieczeństwá mego/ która łie nigdy bez łálki tweý łwięteý od grzechu á od vpadku obronić nie moze. *RejPos* 133v, 14, 40, 42, 292, 312 (12); *SiebRozmyśl* E2v, I2.

»matka człowieczeństwa« [*tylko o Marii jako matce Syna Bożęgo*] (9): syn bozy obral matką czlouyeczęntwá łwego dzyeuyeczą maryą *PatKaz II* 45v, 30v, 51; *RejAp* 99; *RejPos* 269v, 303 *marg*, 307, 322v; Pátrz iáko nádzieię łęft dziwnie pociefzoná oná łwięthá pánná mátká człowieczeństwá Páná náłęgo *RejZwierc* 129.

»mdłe człowieczeństwo« (9): *LubPs* ddv; A thák náłz miły á włzechmogący Pánie/ gdyź nędzne krewkołci náłze wytrwác nie mogá/ áby łie nie vnołły z myłłami łwemi zá tym mdłym człowieczeństwem náłzym/ podeprzy [...] tych mdłých krewkołci náłzych *RejPos* [356]v, 54v, 182, 183, 207v, 236v (8).

»narodzone człowieczeństwo, narodzenie człowieczeństwa« (3 : 1): łęłli mocno będzęem wierzyć łwiętemu Bołtwu łęgo złączonęmu s tym łwiętým národzoným człowieczeństwem łęgo. *RejPos* 15v, 15v [2 r.]; A ták y to błáđ będzie co mowięą o wćielęniu ábo národzeniu człowieczeństwá łyná Bożęgo. *CzechRozm* I6v.

»nátura człowieczeństwa« (4): *OpecŻyw* 101v; pyłchą doctorowęye yze criftus był podobęen mathcze łweý przeto yłz yey náturą czlouyeczęntwá przyyáł *PatKaz II* 41; *WujJudConf* 254; *SiebRozmyśl* G2v.

»nędzne człowieczeństwo, nędza człowieczeństwa« (21 : 1): á choćby [wierny wyznawca] vpadł w nędzy człowieczeństwa swego/ choćby sie obłądził/ wżędy on [Pan Bóg] zągląda za nim okiem miłofierdzia swego *RejPos* 121; Jákoż sie tu nie małz włęknąć niewierniku/ iefliże cie przeftrzeże á vtrálzy tym sumnienie twoie/ iż nie wedle powinności swey/ á nie wedle wiary swey/ zachowywałz to nędzne człowieczeństwo swoie/ á ten nędzny á mizerny krotki żywot swoy temu Pánu swemu. *RejPos* 292v, 33, 81, 115v, 178v, 326v (22).

»niewinne człowieczeństwo« [tylko o Chrystusie] [szyk 3 : 2] (5): ináčzey nie mógł być zbáwion narod ludzki/ iedno rozlaniem krwi niewinnego Człowieczeństwa Páńkiego. *RejAp* 52; ták był ná tey pułczy ociążon y vdręczon [Chrystus]/ iż iuz ono człowieczeństwo niewinne/ wifząc ná onym frogim drzewie krzyżowym wytrwać nie mogło *RejPos* 103, 19v, 104; *RejZwierc* 12.

»nikzemne człowieczeństwo, niczemność człowieństwa« (1 : 1): Opifuię niczemność człowieczeństwa/ przyrownywaiać ie listowi y źdźbłu. *BibRadz* I 278d marg; *RejPos* 182.

»przyrodzenie człowieczeństwa« (5): *RejPs* 172; *LubPs* Dv; *RejPos* 83v, 241v; IVzechmy sie náłfucháli iákie są wády á przymioty przyrodzenia człowieczeństwa náłzego/ y iáko są szkodliwe *RejZwierc* 82.

»święte człowieczeństwo« [szyk 34 : 12] [tylko o Chrystusie] (46): *OpecŻyw* 25; *RejAp* 29, 52v, 72; Pátrzayże á pilno pátrzay/ iż nád nim [miastem Jerolimą] płáczę święte człowieczeństwo iego [Chrystusa] *RejPos* 198v; iáko potym Ian s. krzcząc ono święte człowieczeństwo Pána tego poświadczáć raczył/ iż głos z niebá iest połan do niego [Chrystusa] *RejPos* 274v; Ezáiafz piłze/ iż on [Chrystus] thy niedofátki á wżytki choroby ktorechmy my ćirpieć mieli/ thy on sam nošić raczył ná świętym człowieczeństwie swoim *RejPos* 327, 1, 60, 75, 170, 208v (38); *RejZwierc* 11v; *ArtKanc* A11v; Boże mój/ [...] przez tę frogą bolešć/ którą ná ten czas było vdręczoné náświętłzé człowieczeństwo twoie ná krzyżu/ nie ráczyłz mię téż opuščáć *SiebRozmyśl* E, C3.

»wcielone człowieczeństwo, wcielenie człowieczeństwa« (2 : 1): *CzechRozm* 16v; Ale ták właśnie dobrze y przyłtoynie I. M. X. K. dowodzi tym podnożkiem wcielonego człowieczeństwa Pána Chriřtuřowego/ iáko y botámi ábo trzewikámi/ ábo y kořćiołem *CzechEp* 171.

Zwoty: »przyiać, przyięte człowieczeństwo; przyięcie człowieczeństwa« [szyk zmienny] (19 : 6; 2): Pyerue tą mylą panną uybral syn bozy zwyecznořczy yřch chczyal przyącz z yey czyřtořczy czlouyeczństwo *PatKaz* II 30v, 24v, 45, 72v; *RejPs* 105v, 129; Trzimać z Serwetem heretikiem niebic Chriřtuřa wtorą perfoną przed przyęcim náię człowieczeństwa. *SeklKat* O 3v; *KromRozm* I K4; *KromRozm* II b2v, r2v; To wřlyřtko nam pan Yezus Kryřtus Syn boży/ czlouyeczństwo ná sye przyyáwřly/ á brátem sye nářlym řtawřly/ řpráwił. *KromRozm* III B2; *KrowObr* 51 v; *SarnUzn* F7, H4; *HistRzym* 83v; *RejPos* 178v; *CzechEp* 149, 161, 216, 292, 293, *ReszPrz* 79; *LatHar* 72, 466; Ktory [Chrystus] przez przyięte człowieczeństwo y mękę krzyżową sřtał się meco mnieyřzym niżli ániolowie *WujNT* 754, 92, 314.

»(w) człowieczeństwo przyoblec (się); przyobleczone człowieczeństwo; odziany człowieczeństwem« [szyk zmien] (2; 1; 2): Nie tylko według bořtwá/ ále teř według przyobleczonego człowieczeństwa. [...] Przez řyná Bořego przedwiecznego (mowi) [X. K.] ćiałem przyobleczonego.

CzechEp 142, 142, 174; Oświećże rozum moy/ ábym to [...] wyrozumiał/ coś ty/ BOg práwy/ práwym odziany nálfzym człowieczeństwem/ dla mnie miłościwie wczynić raczył. *LatHar* 395.

»wziąć, wzięte człowieczeństwo« [szyk zmienny] (13 : 1): *PatKaz II* 46v; Wízakoż ią/ aczkołwie mi byli mierzieni wziętem (dla nich) na fię (człowieczeństwo iakoby) włofieniecz. *WróbŻolt* L7; *RejPs* 68v, 130v, 164v; *SeklWyzn* Bv; *RejPos* 13; *CzechEp* 178; *NiemObr* 144; By ludzka śmiertelność/ y kázda niewczelność/ w człowieczeństwie świętym/ z Pánny czyłtey wziętym/ była tá pokutá *ArtKanc* A11v, N7; *LatHar* 488, 573; Bo ácz Pánná bołtwá nie rodziłá [...] ále tego nośi w żywoćie/ y ten ze krwie iey człowieczeństwo wziął/ ktory iełt práwym Bogiem. *SkarKaz* 579a.

Szereg: »(ani, nie) bostwo i (a, abo, ale, ani) człowieczeństwo; bostwo z człowieczeństwem« [szyk 38 : 3] (40; 1): *OpecŻyw* 17; *Leop* AAa; *GrzegRóżn* K4v, L; *SarnUzn* E5v; *RejAp* 16 [2 r.], 24, 29 [3 r.], 46v, 71v, 75, Ddv; [apostołowie] poználi [...] wśytko co śpráwowało dla zbáwienia nędznego narodu ludzkiego ono święthe Bołtvo y człowieczeństwo iego *RejPos* 208v, 82, 105, 156, 239, 234v; *RejZwierc* 11v; A iż tenże [anioł] teraz/ ze dwu kíztałtow ábo nátur/ to iełt/ z bołtwá y człowieczeństwá/ ábo z Bogá y człowieká/ ábo z kíztałtu Bołkiego y niewolniczego/ iełt iedynym fýnem Bożym. *CzechRozm* 57, 54v, 59; *SkarJedn* 18; *CzechEp* 148, 218, 230, 293 [4 r.], 308; *LatHar* 77, 188, 239, 242, 386, 641; *WujNT* 482 marg; Nápiśá [S. Epifanijusz] księgi wielkie przeciw kácerłtwom rozmáitym/ ktore ábo práwemu Bołtwu/ ábo práwemu człowieczeństwu Páná náłzego vwłoczyły *SkarŻyw* 456, 358.

»ciało i (albo) człowieczeństwo« [szyk 3 : 1] (4): Bo Ociec ciáá nie ma/ á Sin ciáło álbo człowieczeństwo przyiął. *SarnUzn* F7; *CzechRozm* 157; *CzechEp* 302; od ciáááłmy y człowieczeństwá iego [Syna Bożego] poczęli: álełmy bołtwem skończyli. *SkarKaz* 487b.

»człowiek abo człowieczeństwo« (2): ták y wćieliwłzy fie [duch]/ nic przedię ćierpieć przez lámeo fiebie/ áni oczysćienia grzechow śpráwić nie mogł: ále przez kogo inłzego/ to iełt wedle was/ przez człowieká ábo człowieczeństwo. *CzechRozm* 55, 54v.

»krewkość a człowieczeństwo« (1): A ieliby wyłtąpił s krewkoći á s człowieczeństwá śwego z iákicy powinności swoiey przeciwko mnie [Jezusowi] ábo przeciw bliźniemu śwemu [...] á będye mocno dufał obietnicam moim [...] to iuz tákiemu káždemu to [...] pofelłtwo możecie powiedzyeć o demnie [!] [...] iż mu fą grzechy odpulzczoney. *RejPos* 302v.

»natura ábo człowieczeństwo« (1): Kryłtus Syn Boży iełt iedno z námi/ náturą ábo człowieczeństwem *GrzegRóżn* K4v.

»człowieczeństwo abo osoba« [szyk 2 : 1] (3): przeto też gdy mowią [niektorzy] o dáney mocy fýnowi od Bogá/ tedy to wykłádáią z łtrony człowieczeństwá/ ábo ofoby. *CzechRozm* 19, 20; człowiek z BOgiem złączony/ ábo rádłzey [...] człowieczeństwo/ ábo ofobá z vrodzenia śwego człowiecza/ która fię z Bołtwem ziednoczyłá *CzechEp* 346.

»człowieczeństwo a przyrodzenie« (1): ku przelłtrzezeniu krewkiego á mdłego człowieczeństhwá á przyrodzenia náłzego *RejPos* 246v.

W przen (5) :

Wyrażenia: »bryła człowieczeństwa« (1): miłterny ten á ofobliwym kuńłztem ípráwiony zwiázek ciáá mego w rychle fię rozerwie/ y brylá podległego íkázie człowiczeńtwa mego prędko fię rozłypie *LatHar* 638.

»koń człowieczeństwa« (1): Rycerz ktory iáchał imo mię/ byłci fyn Boży ktory wyiáchał ná ten świat ná koniu człowiczeńtwa/ á nád ludzkim rodzáiem lutość miał. *HistRzym* 106v.

»woł człowieczeństwa« (1): O wńzechmocny miły Pánie/ iákoż ty częłtokroć dzwigáłz s tego dołu tego nędznego wołu [*Cuius vestrum asinus aut bos in puteum cadet, et non continuo extrahet illum die sabbati? Vulg Luc* 14/5] człowiczeńtwa náłzego w tey próftocie náłzey/ á tego márnego á leniwego oflá/ ktory ieft ták leniwy ku słuźbie twoiey. *RejPos* 227.

»zbroja człowieczeństwa« (2): Potym woiował [*Chrystus*] mocnie ná polu te^{go} światá/ á przez iednę dziewicę Máryią/ był obleczón w zbroię człowiczeńtwa. *HistRzym* 84, 106v.

2. *Bycie człowiekiem, przebywanie w postaci ludzkiej* (14) : Náłz miły pán Iezus maiątz dwanałcie lát fwé^{go} człowiczeńtwa/ chtzátz chowatz przykázanije fwégo milego oyttza. Poffel [...] na świató wielkonotzné do Ieruzale^m *OpecŻyw* 32, 150; *PatKaz III* 99v; *RejPs* 162v; *RejPos* 156v.

Szereg: »żywot a człowieczeństwo« (1): drży ono vpádłe á owrzedzyáłe sumnienie ich/ pości przez trzy dni/ tbo ieft/ przez ony wśytki trzy wieki żywotá á człowiczeńtwa swoiego/ przypátruiąc fie z dáleká światému Bóthwu *RejPos* 183.

Wyrażenie przyimkowe: »w człowieczeństwie« = jako człowiek, będąc człowiekiem (8): *BierRaj* 17v; iuzechmy fie náłłucháli/ iáko [*Chrystus*] w człowiczeńtwie swoim to krołéstwo swoie tu vczył/ ftánowił/ á iáką pilność około niego czynił. *RejAp* 97, 20v, 178; [*Pan a Zbawiciel*] potwirdził to [*małżeństwo*] słowy fwemi: Iz ci dwa będą iáko ciáło iedno. Gdzie tego potym y w człowiczeńtwe swoim potwirdzić raczył/ mowiac: Iz dla tey spóeczności [*małżeńskiej*] opuści człowiek oycá y mátkę/ y przyłtanie wiernie ieden ku drugiemu. *RejPos* 42, 46v, 183; *KołakSzczęśl* B2.

3. *Stan człowieczy, godność i powinność tego stanu* (7) : *OpecŻyw* 38v; Bog przemyłli y ftworzy człowyká/ ocyec go będzie myał/ á náuczycyel da mu rozum y ćwiczenye człowiczeńtwa przywoite *GliczKsiąż* N8; *RejWiz* 111v; Iuż nas też iáwnie vczy [*miłować Pana*] nie tilko zakon Páńki/ ále lámá cnotá á powinność człowiczeńtwa náłzego *RejPos* 209v; onym światym rozumem [*dany od Boga*] wśytko w łobie [*Adam*] hánował y ftánowił/ gdzyeby go [...] ono iego záwikłáne przyrodzenie do czego ciągnęło nieśłufznego álbo nieprzyłtoynego człowiczeńtwa iego. *RejZwierc* 4v; Rácz wípomnieć ná [...] wńętrzną záłość/ ktorás od poczátku poczęcia twe^{go}/ w náłzym człowiczeńtwe vcierpiál *LatHar* 289; *KołakSzczęśl* D.

4. *Zbiorowisko ludzi, ludzkość* (4) : *KochTr* 21; Lecz trudno pałaiący gniewem lud hánowác: Noc/ zwycięłtwo nádęté/ nie da fie kierowác. [...] Pomłty dofyć odniołá [*królowna*]/ y zá náłzé łtoi Aż náłzbyt/ człowiczeńtwa [= *pospólstwo*] niech dźiwów nie broi. *GórnTroas* 24; Nieśmiertelni Duchowie [...] A ziemłcy mięłzkańcowie [...] Vrząd swoy y powinność niołá s przyrodzenia [...]. A zwálzczá człowiczeńtwa/ o ktorym tu mowá/ Ktore ná kochanie swe sam ftworzył Iehowá. *KołakCath* B4; Tey głowy człowiczeńtwa Chryftuá łámego/ [...] Stawamy fię członkámí/ y látorośłami Tey máciće/ iuż łálki nie gniewu fynámí. *KołakSzczęśl* C4v.

******* *Bez wystarczającego kontekstu (2) : Humanitas, Menschheit. Człowieczeństwo. Murm 44; Mymer¹ 22.*

Synonimy: 1. ciało, natura, osoba, przyrodzenie.

Cf CZŁOWIECTWO, LUDZKOŚĆ

KK